

מוטיב השנאה העצמית בספור ישראלי חדש

THE MOTIF OF SELF-HATRED IN A NEW ISRAELI STORY

אהרן שנה, הבריחה, הקיבוץ המאוחד, מאת משה פלאי

שנאתם. אין דבר העשוי לפגוע בי כמו השנאה. והוכרז מוכיח אותו על שהוא נכפז לשנאה, שהכניעה הזאת היא חסא גדול מן השנאה עצמה. נקודת-המוקד של שני עולמות, של שתי השקפות-חיים, במלים מעטות אלו.

מגד חושף לא-דרחם את התסביך היהודי של שנאת עצמו מחמת שנאתם של אחרים אליו: שנאתו נובקת בך עד שעשוי אתה לשנוא את עצמך? זו שנה עצמית הבאה בעיקבות הרגשת-חסא קמאית שאינה נותנת מנוח. בביקורו בספרד הצלוב ליווה אותי בכל אשר הלכתי. הוא רוצה לברוח, ואינו יודע מה טעם רצונו זה. הוא רואה את גופו הפצוע של הצלוב ואת סיבלו, וחש כרצף אשמה שלא יינקה לעולם. הרגשת אשמה בלתי נמחית. הוא משתדל להשתחרר מן המשא הזה, שהרץ אני אדם חופשי, ממה אני ירא? אבל הדבר אינו עולה בידו.

בחלום-יועץ קפקאי מובהק מביאים אותו פקודי הרשות אל אולם רחב, בו יושבים כמרים בשתי שורות. הוא מבקש שיניחו לו להתקשר עם מולדתו(1), להזמין פוררדין שיגן עליו, ואין הם משגיחים בבקשתו. מעל ראשו של השופט צלוב גדול של כריסטוס, מוקע במסמרים אל צלב-עץ, תלוי על הקיר... ישו מלך היהודים, ניבטות אליי האותיות העבריות מעל לור הקוצים, ורות אזוריות... אני עומד לבדי לפני ספסל הנאשמים. Ecce Homo! שמע קול באולם, זה האיש! הכל אטום, ומבחרץ לא יישמע קולי. אני מנותק. מנותק לחלוטין. אין לי כל קשר עם העולם, עם ארצי או קרוביי. אני שומע את כתב-האשמה... ברצע של אשמה (עצמית) זו חש הישראלי את כוידותו והוא נוקק לקשר עם מולדתו.

ולא רק אשמה מקננת בו כיום גם רגש פחד. אימה נפלה עליי. פחד המון פורע פרעות. יחיד. נוכרי. לכוז. באין מגן... כמו אז בספרד... האשלייה כאילו יכול הצעיר להשתחרר מעבר צמו, לחמוק ולעבור על-פני בית-הכנסת הסגור, נמוגה. הניסיון להשתחרר גורר דווקא את הגילוי השלילי ביותר של ההזדהות — הפחד, המעיד על זיקתו הנפשית הנסחרת של בעליו.

אותה בריחה מן היהדות שעל פני השטח והזהירות ההכרחית שמתחתיה מוצאת את ביטויה ביחסו של הצעיר ליהודי המקום. כתחילה הוא מתעלם מן היהודי מוריץ, אף-על-פי שהלה משתדל להתקשר צמו מעמים הרבה, ואף-על-פי שמוריץ מעין קונסול שלכם מה; כלומר הוא מתנכר לנציגות הרשמית של הציבור שהוא שייך אליו. כשהוא פוגש כמוריץ, הוא רואה אותו בעינים שליליות; ותיאורו של מגד — בעיניו של הצעיר — הוא סטירי אוטיס אנטישמי מובהק; ידו שמנה, עבת אצבעות, שטבעת גדולה היתה ענודה על אחת מהן; מוריץ היה אדם שמן, בעל קומה בינונית ורגליים קצרות. פניו העגולות, השחומות, המגולחות למשיעי, הפיקו מרץ רב, ובעיניו הצרות התרוצצו אישונים שחורים, כאישוני מכבר... הוא משתדל להתחמק ממוצאו של מוריץ לסעוד על שולחנו בערב, שהיה ערב שבת. המחשבה שייאלץ לבלות ערב עם מוריץ, הסתלה בי מרה שחורה; עננה ירדה עליי. מועקת-לב ככה... תיאור היהודים היושבים בבית הכנסת אף הוא אינו מעורר אהדה.

נקודת המיסנה בהרגשותיו של הצעיר כלפי בני-דתו חלה בשעה שהללו משמעים דעות שהוא מודהה עממן בכל נפשו. המכנה המשותף ביניהם הוא שנאתם של הגויים את היהודים. את היהודים — כולם שונאים! כל מקום שיהודים נמצאים בין הגויים, הגויים שונאים אותם. אצילו יהיו כולם צדיקים — תמיד ישנאו אותם... במישור העלילתי, דבריו של היהודי פותרים את חידת השנאה התמוהה של הנוצרי; הלה שנאו לו, הואיל ועשוי שונא ליעקב — ולא מפני שהוא מצד עצמו, כפרט, ראוי שישנאוהו. במישור הסמלי השנאה מסתברת כשנאת-עולם לעמ'עולם.

רק מקום אחד יש בעולם שבו אין יהודים חוששים מן השנאה? אומר היהודי. והצעיר עונה לו: ...ואי. זה מה שמכנים בשם חירות. חירות מפחד. חירות משנאה. בחירות כזאת יכול אדם לזכות רק בארצו שלו! באותה שעה רוצה הצעיר

דרך ארוכה עבר אהרן מגד מאז חדותו ואני וישראל הבריים ועד טיבורו האחרון הבריחה — זו דרך הייסורים של ההומריסטן טוב-הלב שענינו המחייכות ראו בתחילה את הנלעג שעל פני השטח בחיים, והספיקו במרוצת-הימים להעמיק ולחדור מתחת לפני השטח, לצפונות שבנכחי אישיותו של האדם היהודי והחברה היהודית על רקע המציאות המודרנית.

וכך נהפכה הקומדיה של אהרן מגד לסאטירה, המוציאה את התרחשות ממשטה הלקאלי וטוענת אותה סמלים אוניברסליים שמעבר למקום ולזמן.

מוטיב הבריחה העסיק את מגד מתחילתו. שלומוק, בסיפור חדותו ואני, עוזב את הקיבוץ ועובר לעיר, נתלש מקרקע חיותו התלישות והבריחה עומדים גם במרכז הסיפור. מסע לניקרגואה — המעניין ביותר משלושת הסיפורים שבקובץ הבריחה. תחושת החסא, מעין הד לחסא הקומון, אופפת סיפור זה. גיבור הסיפור מגלה באמצעים פסולים (קורא בלויה לאלו), שספרד קתולי אדוק בניקאראגואה שונאו שנהה עזה. מעולם לא שמע את שמו של אותו אדם, ואינו יודע מה טעם הלה שונאו אותו. הדבר אינו נותן לו מנוח. הוא מתאמץ ליוכר, אם בביקורו כספרד פגש את פדרו גונזאלס זה, ואין הדבר עולה בידו. לסוף הוא מפליג לאותה ארץ רחוקה במטרה אחת בלבד — כדי לראות אותו אדם. וכאשר הוא פוגש, אינו מגלה לו מי הוא. הספרדי מספר לו, שבשעת ביקורו בספרד פגש בישראלי (כלומר: הוא הוא גיבור הסיפור הזה), שבראשונה העלים את מוצאו היהודי וסוף שגידף את האמונה הנוצרית.

הסיפור בנוי רבדים רבדים, שניתוחם מגלה לפנינו את דמותו הפנימית, הרחוקה, של הישראלי על המישקים הקמאיים שבה. איש כודר היה, יהודי, שהקשר שלו אל היהדות רופף ביותר. כשהייתי עובר על פני בית-הכנסת הלבן, הסגור, בו היה סבי כתפלל שנים רבות, הייתי מחיש את צעריי. לא זו בלבד, שכית הכנסת סגור בעודו, אלא כשהוא עובר על ידו, הריהו ממחר ומתרחק ממנו. סבו היה אדם יפה, ועיניו היו בהירות ו"לא-מאשימות". ממה עליי סבו, למה הוא מבקש לנסוע לספרד דווקא, לאותה ארץ שבה עינו את אבותייך. אבל כוח גסתר משך את הצעיר מן היהדות. כשהחזיר מצא, שכל ספריו של סבו נמכרו, וחרורו הריק היה מלא שמש יתר על הרגיל. מעמים רבות הייתי אומר עצמי, שעלי לעלות על קיבורי. העובדה של מיתת הסב אינה נזכרת בסיפור, ורק נאמר שהיה מוטל על ערש-דוויי. משמע מיתתו של הסב אינה מיתה מיסית.

הצעיר, עם שהוא בורח מיהדותו, הוא משתדל למצוא את עצמו ואת משמעות קיומו. אך אינו יכול לברוח מיהדותו. הוכרז המפליג צמו באונייה מדהה אותו, ואילו הוא נדהם: ניכר בפניו? שאלתי עוד, מלא-פליאה. אף בעת שהותו בספרד ויהו אותו כהודויאו (יהודי). מגן לך? היטלת שאלה כלפי האלמוני. הלה גרע מנעימת הרצונו שבפניתי ומשך ככתפיו, זה כתוב בפני? הוספתי ושאלתי.

כדי למצוא עצמו ולהבין את עצמותו ההיסטורית, חייב הצעיר לעמוד פנים-אל-פנים עם המציאות ההיסטורית הנוצרית. ברצע של קונפורנטציה הוא רואה את פדרו גונזאלס היפה, הדבר הממייץ. שום סימן של רוע לא ניכר בו. האפשר שאין בו דבר העשוי לעורר את שנאתי? ולא זו בלבד שאינו יכול למצוא בו, כנוצרי, מום כלשהו אשר יבאר את שנאתו (של הנוצרי אליי)... לגלות את זרע הרע הסמוך בתוכו, אלא הוא מתחיל לחבב אותו. המישור העלילתי עשוי בכיסרון אמנותי עדין, הרומז על מישור סימלי מקביל, וכך מתמודד נציג העם הנישע עם נציג העם השונא. איש אינו שונא אדם שיש לו כבוד-עצמי, מכריו פדרו... הוא אינו איש מאמין! איש מאמין אינו נוהג כך... המאמין הוא אדם נאה? והצעיר הישראלי משתדל להתגונן: אדם ששונאים אותו, גאותו ניכספת מעט... וחשובת הנוצרי: אבל בשל כך שונאים אותה, בשל כך? אומר הכומר אומר הישראלי: אבל אני פחד מפני

*) אהרן מגד, שביקר לאחרונה בארזה"ב, והרצה לפני קבוצות של סטודנטים יהודים בעשרות מכללות, הוא אחד הסופרים הישראליים החשובים מן המישמרת הצעירה. ספרו הראשון, "חדות ואג"י, זיכהו בפרס אוסישקין. קובץ סיפוריו הקצרים, "ישראל חברים", הוכתר בפרס ברנר. ספרו "הבריחה" זכה בפרס שלונסקי. מגד הוא לא רק מספר מעולה, אלא גם מחזאי בעל כשרון. מחזותיו הועלו על הבמה הישראלית, ואחד מהם, "איי לייק מייק", אף הוצג על-ידי "הבימה הקטנה" בניו-יורק והוסרט כסרט. במיוחד זכור מחזונו "בראשית", שעורר חילוקי דעות ופולמוס. אהרן מגד הוא עורכו הספרותי של העיתון התלאביבי "למרחב".

הישראלי "לגשת אליו וליפול על צווארו". הרי שההזדהות עם היהודי היא מוחלטת בעניין שנאתם של הגויים. אולם, ההזדהות הזאת היא הזדהות שטחית, כשם שהפיתרון של "בריחה-זשל" הסתגרות הוא שטחי ונגד לעיקרון היסודי של הסיפור; שהרי השנאה רודפת את גיבורו של מגד בארצו ואינה נותנת לו מנוח, והיא שאונסתו לצאת מסוגרו המלאכותי, להוציא את ראשו מן החול, ולילך ולחפש את מקורה.

מה עלה בידו להשיג בחיפושיו? הוא הגיע, לפחות, לשאלה הנקבת: "מי אני?... הדיוקן שאני מדמה בתוכי או הדיוקן שבראי האחר? מי משניהם אמת? האם לא היינו, פדרו ואני, ראי מול

ראי? אני דימיתי אותו בי והוא דימה אותי בו, וכל אחד משנינו ראה את עצמו בזולתו הוא. אחר משדימה! ואולי חותם האמת הוא לא זה ולא זה, אלא כפי שהוא משתקף באיזו עין נעלמה, עליונה?" לסוף מפיר גיבור הסיפור בשניות השלטת בו, ואינו יכול להחליט אם הוא "הדיוקן שאני מדמה בתוכי", דמות האדם הישראלי החופשי מן העול של העבר; דמות חדשה של ישראלי ולא של יהודי — הוא "הדיוקן שבראי האחר", השתקפות דמותו כפי שהיא נראית בראי של הנוצרי, הרואה אותו כיהודי לכל דבר, מייחס לו תכונות יהודיות, ולא זו בלבד אלא שהוא בו לו על שניסה להעליה את מוצאו.

בזה הפיר את מהותה של השאלה, אבל התשובה נעלמה ממנו. במישור הסיפורי אינו מגלה לפדרו גונזאלס את שמו, והוא מכיר בכך, שאינו נקי מן החטאים שתלה בו הנוצרי, שהרי שוב התכחש לעצמו. והוא חש, כי ניצב הוא במקום שהיה קודם נסיעתו וכי "שוב נכוננו לי אותם ייסורים, כמו בטרם ראיתיו". אין הגיבור מגלה את שמו, הואיל ועדיין לא עמד על זהות עצמו, אבל "סבורני שבאחד הימים אעשה שוב את הדרך הארוכה מאוד מארצי לארצו שבקצה העולם, רק כדי לומר לו שאני הנני אני..."